

CME

Working Paper Series 4/07

**HVOR GÅR VERDEN?
NOEN UTVALGTE KREFTER
OG TRENDER**

Arne Jon Isachsen
CME/BI

Juni 2007

BI

Centre for Monetary Economics
BI Norwegian School of Management

HVOR GÅR VERDEN?

Noen utvalgte krefter og trender

Folk som gjetter på krefter og trender som vil forme verden noen tiår fremover, bommer alltid. Det uforutsette, som man ikke har fantasi nok til å tenke seg, spiller inn og kaster om kull mange av de forestillingene man i nåtid gjør seg.

Hvem hadde vel ant for et kvart århundre siden at merkelappen ”made in China” skulle pryde så mange av de tingene vi i dag skaffer oss? Eller at en inflasjonstakt på 2,5 prosent kan skape stor uro i økonomien om finansmarkedene bare forventer 2,0 prosent?

For ikke å snakke om Berlinmurens fall og Sovjetunionens oppløsning – hvem forutså disse dramatiske begivenhetene tidlig på 1980-tallet? Var det opptakten til ”the end of history” vi da var vitne til? I 1989 antydet den amerikanske professoren Francis Fukuyama noe slikt¹:

”What we may be witnessing is not just the end of the Cold War, or the passing of a particular period of post-war history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind's ideological evolution and *the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government*” (min kursivering),

Noe nærmere er vi vel en verden preget av vestlig demokrati som styringsform. Men demokrati som universell styringsform ligger langt frem. Kina er fortsatt et diktatur og en ettpartistat. Og islam – ikke bare som religion men også som autoritær statsform – er på klar fremmarsj.

Hvorfor våger jeg meg på å skrive denne artikkelen? Fordi redaktøren spurte meg.²

1. Kort tilbakeblikk, politisk og økonomisk

”They are the focus of evil”, sa Ronald Reagan om Sovjetunionen i 1983. Det vakte oppstyr og uro. I den samme talen, som senere ble husket som hans Evil Empire Speech, minnet den amerikanske presidenten om utfordringen; ”to preserve freedom as well as peace”.³ President Reagans klippefaste tro på at Amerikas verdier og system var det

¹ Se artikkelen ”The End of History?” i tidsskriftet *The National Interest*, 1989.

² Takk til Jan Ketil Arnulf, Morten Baltzersen, Olav Bjerke, Thomas Ekeli, Magne Gaasemyr, Daniel Heradstveit, Wollert Hvide, Stein Kuhnle, Arild Lund, Håvard Tvinnereim og Stein Tønnesson for kommentarer til tidligere utkast. Her var fullt av gode forslag til et større verk. Det som står, står for egen regning.

³ I en tale i det britiske Underhuset et år tidligere, tok Reagans rådgivere ut uttrykket ”evil” fra teksten. Imidlertid lot de følgende stå igjen: ”The strength of the Solidarity movement in Poland demonstrates the truth told in an underground joke in the Soviet Union. It is that the Soviet Union would remain a one-party nation even if an opposition party were permitted because everyone would join the opposition party....”

kommunistiske overlegent, kan i seg selv ha vært et bidrag til kommunismens nederlag. I tillegg kom det forhold at den sovjetiske økonomi var i langt dårligere forfatning enn folk i Vesten hadde forestilt seg, og at den rådende ideologien nesten ingen sanne forkjempere lenger hadde. Når Sovjets siste statsjef, Mikael Gorbatsjov, helt så bort fra muligheten av å anvende makt da Berlinmuren falt, falt også det kommunistiske system sammen. Som et korthus.

George W. Bush, som nå sitter i Det hvite hus, liker å sammenligne seg med Ronald Reagan. I januar 2002, i talen om rikets tilstand, brukte Bush uttrykket "the axis of evil" om Irak, Iran og Nord-Korea. Året etter gikk USA til angrep på Irak. Etter tre uker erklærte en hovmodig president seier. Det var for tidlig. Irakerne ønsket ikke amerikanerne velkommen slik franskmennene gjorde det i 1944. En demokratisk styreform, skulle amerikanerne erfare, er ikke noe én nasjon kan påtvinge en annen.⁴

De negative erfaringene med alenegang har gjort Amerika mer lydøve for andre lands synspunkter og bidrag. NATO har tatt over i Afghanistan. Amerika samarbeider med Kina, Japan, Russland og Sør-Korea om atomvåpenproblemet i Nord-Korea. Samtaler med Iran er nå i gang. Om Irans atomprogram. Og om Irans rolle i stabiliseringen av Irak mens USA trekker seg ut. Slike samtaler var helt utelukket inntil nylig.

På vår side av Atlanterhavet er EU den sentrale aktøren. Av viktige begivenheter her de senere år kan nevnes:

- Utvidelse av EU fra 15 til 25 land i 2004 og 27 land nå, ved Romanias og Bulgarias inntreden. EUs kanskje viktigste funksjon de senere år har vært som pådriver for demokratiske og økonomiske reformer i Sentral- og Øst-Europa.
- EUs noe anstrengt forhold til Russland, i stor grad pga. økende energiavhengighet, og den måten Russland utnytter dette overtaket på.
- Grunnloven i EU som ble forkastet med solid flertall ved folkeavstemning i Frankrike og Nederland (men er blitt godtatt av mer enn halvparten av EU, målt etter befolkning).

Hva med Tyrkia? Spørsmålet er både hvordan Tyrkia løser sine egne problemer – en sekularisert stat i et muslimsk land. Og hvordan EU håndterer Tyrkias ønske om å bli med i fellesskapet.

1.1. Kraftig global vekst

Den globale økonomien går så det suser. Hvem kunne ant for to tiår siden at Kina skulle erfare en gjennomsnittlig årlig realøkonomisk vekst på nær ti prosent? Og hvem trodde at

⁴ Som professor og senere USAs ambassadør til FN Jeane J. Kirkpatrick uttrykte det i 1979: "... no idea holds greater sway in the mind of educated Americans than the belief that it is possible to democratize governments, anytime, anywhere, under any circumstances."

USA skulle ta teten i den økonomiske utviklingen? Midt på 1980-tallet fremstod ”den japanske modellen” – med livslang ansettelse og langsiktige eiere – som en klar vinner.

Baksiden av medaljen må vi også ta med:

- Et Japan, som etter krakket i aksjemarkedet og i markedet for fast eiendom på slutten av 1980-tallet, stopper helt opp. Den årlige veksten gjennom 1990-årene er bare én prosent. Deflasjon og stigende arbeidsløshet preger utviklingen.
- Rigide arbeidsmarkeder i Europa, der arbeidsløsheten i mange land finner sitt stabile leie på åtte-ti prosent.

Produktiviteten i fransk næringsliv er fullt på høyde med ditto i amerikansk. Men med over 23 % av arbeidsstyrken på ulike trygdeordninger, langt høyere arbeidsledighet, og lengre ferier er BNP pr. franskmann bare 70 % av hva BNP pr. amerikaner er. Når i tillegg Europa vil møte en langt kraftigere eldrebølge enn USA, og de gamle i stor grad vil motta sine inntekter fra staten, blir skattebyrden i land som Frankrike og Tyskland vanskelig å få ned.

”Skatter er hva vi betaler for et sivilisert samfunn”, sa Oliver Wendell Holmes, amerikansk høyesterettsdommer.⁵ Sett fra et rent effektivitetssynspunkt er imidlertid de fleste skatter uheldige. Når staten går mellom og skal ha del av verdiskapningen, virker det hemmende på produksjonen. Europas utfordringer – med stor offentlig sektor og stadig flere pensjonister – vil måtte kreve mye tid og oppmerksomhet av så vel økonomer som av politikere i årene fremover. Slik at effektivitetstapet som den betydelige skatteinngangen krever, blir minst mulig.

1.2. Ny teknologi og markedsøkonomi

Det nye fyndordet i våre dager er *globalisering*. Som innebærer at folk og markeder kommer tettere på hverandre enn før. Ny teknologi er én driver. Nedbygging av barrierer for flytting av varer og tjenester, og av kapital og arbeidskraft er en annen.

Den politiske utviklingen virker også befordrende på globaliseringen. Med kommunismens fall blir markedsøkonomien – i ulike varianter – henimot et globalt felleseie, med unntak av for land som Nord-Korea og andre ”failed nations”.

Med ny teknologi blir alt som kan gå over nettet, fristilt fra geografiske begrensninger. Ikke bare regnskapsfunksjonene til store selskaper. Også granskingen av selvangivelser kan nå gjøres av eksperter i fremmede land. Videre kan røntgenbilder av pasienter i Amerika nå like godt studeres i Australia. Langt flere grupper blir utsatt for konkurranse i kjølvannet av den tiltakende globaliseringen. Det skaper vinnere og tapere. Den amerikanske middelklassen synes lite innstilt på mange av de konsekvensene globaliseringen har. En utvikling i mer proteksjonistisk retning kan ikke utelukkes.

⁵ I kirken forleden sa presten at ingen liker å betale skatt. Det stemmer ikke. Jeg kjenner et ektepar. Begge er i gode og ansvarsfulle stillinger. For noen år siden markerte de, med en bedre middag, og ikke uten en viss stolthet og glede, at deres samlede bidrag til fellesskapet nå oversteg én million kroner.

I USA har inntektsandelen som den rikeste prosenten av husholdningen kan glede seg over, økt fra 8 % i 1979 til 14 % i 2004. Utfordringen for Amerika, sier sentralbanksjef Ben Bernanke, er ikke likhet i resultat, men likhet i muligheter. Men det finnes en grense for alt. Samfunnet må tilby et minimum av økonomisk sikkerhet. Sagt på norsk, USAs sentralbanksjef går inn for en forsiktig utbygging av det offentlige trykkesystemet. Med større sikkerhet for egen levestandard blir det lettere å akseptere de omstillinger ny teknologi og en tiltakende globalisering fører med seg.

Også Kinas president, Hu Jintao, er opptatt av fordeling. Tidlig på 1980-tallet hadde Kina en *lavere* ginikoeffisient enn Norge. Det betyr jevnere inntektsfordeling i Midtens Rike enn hos oss. Nå har Kina en *høyere* ginikoeffisient enn USA. De materielle ulikhetene er således større i Kina enn i Amerika. Korrupsjon i den ettparti-staten som Kina fremdeles er, er del av forklaringen.

En tilsvarende utvikling har funnet sted i Russland – forskjellene her har blitt veldig mye større. Under Boris Jeltsins styre karret et fåtall oligarker til seg store verdier. Gjennom et sleipt system med lån mot sikkerhet i aksjer lyktes det dem å slå til seg statseide selskap til spottpris. Økonomien stoppet å fungere. På seks år, frem til 1998, sank produksjonen til det halve. Da Vladimir Putin kom til makten i 2000, strammet han tøylene kraftig til. Men ulykken hadde skjedd – kapitalen var blitt fordelt på grovt urettferdig vis. Og legitimiteten av og tiltroen til regimet fått en kraftig knekk.

Med et tidsperspektiv på "de neste tiårene", hvilke krefter vil være "drivere"? Og hvilke trender vil disse kreftene skape?

2. Utviklingen fremover – politisk

Verden har en svekket hegemon. USA brukte dårlig det vindu av muligheter som først kommunismens fall gav, og deretter det vindu i form av sympati som terrorangrepet 11. september 2001 førte til. "Go it alone" var neppe lurt. USA gikk til krig mot Irak på falskt grunnlag.

Selv om USA har tøydd seg langt rent militært, er det likevel slik at intet annet land kan matche Amerika i "hard power". Av verdens samlede forsvarsutgifter på vel 1.200 milliarder dollar i 2005 stod USA for nær 500 milliarder dollar. Dette er likevel bare fire prosent av Amerikas BNP – eller under det halve av hva forsvarsbudsjettet tok under Vietnamkrigen. Kina, i henhold til offisielle tall, tilgodeså det militære med vel 100 milliarder dollar dette året, eller knappe halvannen prosent av verdiskapningen i landet.

2.1. Kina rustet opp

Imidlertid vokser Kinas forsvarsutgifter kraftig – med hele 18 % i 2007. Hvordan denne satsningen på rå makt kan forenes med slagordet "Peaceful Rise" – som senere ble endret til "Peaceful Development" – stilles det nå spørsmålsteget ved. Er det strategien fra 1860-

tallet som på nytt settes ut i livet? Den gang innså myndighetene i Kina at man måtte lære seg til å leve med Vesten og også lære av dem. Isolasjon for Midtens Rike var ikke lenger noen opsjon. En strategi basert på fred utad for oppbygging av slagkraft innad, i ikke liten grad ved anvendelse av utenlandsk teknologi, for derved å kunne komme sterkere tilbake senere, var hva man la til grunn. Er det noe tilsvarende vi i dag opplever?

”Peaceful Rise” sier Lee Kuan Yew, Singapores tidligere statsminister og nå ”minister mentor”, er en ”contradiction in terms.” Mon tro om det egentlige målet er regional dominans? Hvori inngår at Taiwan faller tilbake i folden, dvs. blir del av Kina?

Professor John J. Mearsheimer ved Chicago University ser pessimistisk på situasjonen. Kinas fremvekst vil måtte føre til konflikt med USA. Historien kan ikke vise til eksempler på at en etablert hegemon lar en ny vinne frem. Hvorfor gikk USA til krig mot Tyskland i 1917? Fordi keiserriket lå an til å vinne den verdenskrigen som den gang raste, og ville i så fall kunne blitt en utfordrer for Amerika, mener professoren. Et kvart århundre senere måtte også Japan stoppes – et imperium i Stillehavet under japanske keiserdømme var ikke forenlig med USAs interesser. Etter den andre verdenskrigens slutt sørget USA for at Tyskland og Japan forble militært svake.

USA ønsker å bevare sitt regionale hegemoni i den vestlige verden og samtidig se til at det har betydelig innflytelse i andre deler av verden. Det er helt klart ikke i Amerikas interesse at Kina blir regional hegemon i Asia. Her vil USA få med seg Japan, Vietnam, Sør-Korea og Russland, som, når det kommer til stykke, ikke vil like et for mektig Kina, hevder professor Mearsheimer.

Andre er mindre dystre i sine prognoser. Både Kina og USA har politikere og byråkrater som vil hindre at konflikter disse to landene imellom vil utvikler seg til en krig, mener forskere ved tankesmia Brookings i Washington D.C. Videre har kineserne egeninteresse av at atomvåpenprogram i Nord-Korea og Iran holdes i tømme. Men Amerika må følge med. Fokus på 1,3 milliarder muslimer må ikke stenge for fokus på 1,3 milliarder kinesere. Kina er blitt flinkere til å bygge ut relasjoner med andre land. Se bare hvordan staute, amerikanske allierte som Australia og Sør-Korea stadig er mer lydøre overfor kinesiske synspunkter. Også relasjonen til Japan har på noen områder kommet inn på et bedre spor. Kina og Japan, sammen med Vietnam og Filippinene, samarbeider om utvinning av olje på havområder der delelinjer ikke er avklart.

Det ”farligste” temaet i relasjonen mellom Kina og USA er Taiwan. Ønsket om en formell frigjøring fra Fastlands-Kina er et tilbakevendende tema på Taiwan. Men uten den sikkerheten USA kan tilby – og som sist ble aktivert under Bill Clinton da han sendte et par hangarskip til området i en periode Kina drev med militærøvelser rettet mot Taiwan – er øya fortapt. USA kommer i et dilemma. Som det heter i boken *The Art of War* skrevet for to tusen år siden av Sun Tzu: ”Judicious warlords know when to fight and when not to fight”. Man skal ikke svikte sine venner. Men om USA vil risikere en krig mot Kina over Taiwan, er vel heller ikke opplagt. Kanskje vil Taiwan med tiden få en ordning med Kina som Hong Kong fikk i 1997, under slagordet ”ett land – to systemer”.

I økende grad har legitimitet som Det kinesiske kommunistpartiet gjør krav på og trenger, kommet fra den økonomiske fremgangen Partiet kan vise til. "Never change a winning team". Men her er to problem. De enorme skadene på natur og miljø som veksten fører med seg. Og bønder i hundretalls millioner for hvem fruktene av den økonomiske fremgangen stort sett har uteblitt. Vil et "demokrati med kinesiske kjennetegn" presse seg frem? I så fall kan det tenkes å skje ovenfra. Ved en gradvis åpning av debatt og demokrati innen Partiet (og her er det snakk om 70 millioner mennesker). Bemerkt at begrepet demokrati, som enkelte andre begrep, har annen mening i Kina enn hos oss. Demokratisk sentralisme er noe kommunismen kan gå god for. Diskusjoner internt. Men når beslutning er fattet, er diskusjonen over. Og med bare ett parti, er den således også over i det offentlige rom. Demokrati basert på frie valg der ulike partier konkurrerer om velgernes gunst tror jeg ligger flere tiår frem i tid i Kina.

Et demokrati aldri har gått til krig mot et annet. Om vi tror at slik vil det også være i fremtiden, vil en utvikling i demokratisk retning i Kina være av interesse for USA og også for resten av verden.

2.2 Japan føler presset

Japan, sier The Economist at en myndighetsperson i landet sier, spiller "a huge great game" hvor landet må konkurrere med et fremadstormende Kina og med et "newly confident Russia", om ressurser, makt og prestisje. USA er opptatt av at Kina blir "a responsible stakeholder" i det globale bildet. Det gjelder i forhandlingene med Nord-Korea. Og det gjelder i miljøpolitikken. Hvor Kina ligger an til å passere Amerika hva gjelder utslipp av klimagasser. Kina blir enklere å ha med å gjøre om Japan bedrer sitt forhold til Midtens Rike, bl.a. ved erkjennelse av realiteter omkring begivenheter under den siste krigen.

Japan ønsker å spille en større rolle rent militært. Shinzo Abe, som overtok som statsminister i september 2006, er den første leder i etterkrigstidens Japan med egen forsvarsminister. Kinas nedskyting av egen satellitt og Nord-Koreas atomvåpenprogram, hvori inngår raketter som kan levere sine bomber i Japan, ligger bak beslutningen om økt militær satsning. En videre opprustning kan kreve en ny grunnlov der klausulen om et pasifistisk Japan tas ut. Rent sikkerhetspolitisk er Japan helt avhengig av USA. Tokyo ønsker å forsterke samarbeidet med USA, men vil ikke gjerne underkaste seg Washington.

Et samarbeid med India er også underveis. Kina og Russland ser tegningen; et Japan som ønsker å begrense deres makt. Men Russland har energikortet å spille. Japans interesser i gassfeltet Sakhalin-2 ble nylig blokkert av den russiske stat.

2.3. Russland etter Putin

Også i Europa bruker Russland oljen og gassen for hva det er verdt. Forsøket på å splitte EU, ved å ha separate leveringsavtaler med de enkelte land, setter solidariteten i EU på

prøve. Nylig ble Tyskland enig med Russland om en rørledning under Østersjøen utenom de tre baltiske landene.

Hva med Russland etter Putin? Og hva med Putin? Våren 2008 går han av som president. For deretter å bli styreformann i Gazprom? I så fall vil han igjen få med Gerhard Schröder å gjøre – Tysklands forrige kansler – som nå har et engasjement for dette russiske statsoljeselskapet. Enn så lenge vet Putin å markere Russlands interesser med stadig større kraft. Statsfinansene er så gode som aldri før. Valutareservene er på mer enn 460 milliarder dollar, inklusive et statlig oljefond etter norsk mønster på over 100 milliarder dollar. Det gir tillit til fremtiden og tyngde i internasjonale fora. Men Russlands økonomi er sårbar. En tredjepart av statens inntekter kommer fra oljesektoren. Et kunnskapsbasert næringsliv basert på avansert teknologi har man sett lite til. Kanskje med unntak av våpenproduksjon hvor Russland har stor eksport. Korrupsjonen florerer. På listen til Transparency International finner i Russland på 121. plass, etter land som Albania og Zambia. Utviklingen i retning av et uavhengig rettsvesen synes reversert, jf. Yukos-Khodorovsky-saken. Den ønskede diversifisering og privatiseringen i økonomien har ikke funnet sted. På tilsvarende vis, kunne man si, er samfunnet lite diversifisert. Intet borgerskap med røtter langt tilbake i tid. Ingen tradisjon for demokratiet og rettsstaten. Russland gikk fra livegenskapen under tsaren til diktaturet under kommunismen. Russland er mer sårbar enn vi kanskje tenker oss. Problemene med islamske utbryterregioner som Tsjetsjenia og Dagestan gjør ikke situasjonen enklere.

Ser vi klare tegn til en verden der en nedadgående spiral for anskaffelse av militært utstyr er i ferd med å vende oppover? Det frykter Hans Blix – tidligere svensk utenriksminister – som ledet arbeidet med ikke å finne masseødeleggelsesvåpen i Irak. Alle tre – Kina, Japan og Russland – har stormaktsambisjoner. De vet alle hvordan det er å befinne seg på toppen av kranskaka. Og vil gjerne tilbake dit.

Europa – ser det ut for – har renonsert på det å skulle være en stormakt. Den nødvendige militære satsningen er det ganske enkelt ikke politisk grunnlag for. Kan dette endres? Om verden blir et langt mer utrygt sted å være, kan vel en militær opprustning bli aktuelt. Men vil en oppbygning av mer militær kraft i så fall skje i landene enkeltvis? Eller på felles basis og under felles kommando i regi av EU? Om man tror at nasjonalstaten forblir den sentrale aktøren, fremstår det siste alternativet som lite realistisk.

3. Utviklingen fremover – økonomisk

Når alt flyter fritt – arbeidskraft og kapital, varer og tjenester – og ny teknologi bidrar til sterkere konkurranse mellom aktører og aktiviteter som tidligere var klart atskilte, blir handlingsrommet i den økonomiske politikken på det lokale (les: nasjonale) planet stadig mindre. Vil det vokse frem et krav om at det enkelte land tar beslutningsmyndighet tilbake? Vil Doha-runden (i regi av WTO) gå i vasken og finmasket nett av bilaterale handelsavtaler ta over? Kan det tenkes en form for tilbakevending til Bretton Woods systemet? Hvilket ville innebære en gjeninnføring av kontroll på kapitalbevegelsene med tilhørende større frihet i rentepolitikken. Eventuelt til en pris av noe lavere økonomisk

vekst. Men er det så farlig om nivået for levestandarden ansees som tilstrekkelig høyt? Jeg tviler på at en slik utvikling vil finne sted. Økonomisk vekst har med velstand, prestisje og makt å gjøre. At et helt land – og ikke bare de spesielt dedikerte – frivillig skal renonsere på veksten, tror jeg sitter langt inne.

3.1. Var ØMU et mellomspill?

Innen EU er det ikke lenger bare et akademisk spørsmål om Den økonomiske og monetære unionen (ØMU) vil gå i oppløsning. Italia har brukt den lave renten som innføring av euro gav, til å føre en uansvarlig finanspolitikk med tilhørende vekst i statens gjeld. Når i tillegg lønnsøkningene i Italia har ligget godt over andre Eurolands og produktivitetsveksten klart under, reiser spørsmålet seg om Italia egner seg for euro. Nå – mer enn på lenge – ville en egen italiensk valuta gjort seg, hvis internasjonale verdi man kunne skrevet ned.

Like alvorlig er Nicholas Sarkozys harde angrep på Den europeiske sentralbanken (ESB). Under valgkampen geberdet han seg over for lav rente og for sterk valuta. Men har ikke Frankrike selv vært med på å bringe euroen på banen? Var det ikke Mitterands krav til Kohl den gang da Berlinmuren falt og Vest-Tyskland ønsket å ta opp i seg Øst-Tyskland, at en forankring av det mektige Tyskland i vesteuropisk økonomi, kultur og tradisjon ville bli forsterket om man gav slipp på juvelen – den tyske mark – og lot andre land være med å bestemme pengepolitikk for EU gjennom innføring av felles mynt? Hva klager franskmennene nå på? Trolig på det forhold at felles mynt, i kombinasjon med globalisering vidt definert, begrenser handlingsrommet for den økonomiske politikken. Som president tror jeg Sarkozy vil snu på flisa og *bruke* Stabilitets- og vekstpakten i EU til å stramme opp den økonomiske politikken generelt og statens finanser mer spesielt.

3.2. Kinesiske biler på vei til Europa

Hvor lenge kan Kina vokse med 8-10 prosent? Kanskje ytterligere 10-15 år. Fordi sparingen er så høy. Og fordi tilstrømmingen av arbeidskraft til byene så stor. Og, for det tredje, fordi bankene har vært så dårlige i sin kredittvurdering. Hvorfor er det siste med på å skape vekst? Jo, fordi når bankene blir flinkere til å vurdere prosjekter, vil andelen lån som ikke betjenes, synke. Kina har de siste par årene satset hardt, og i første omgang lykkes med, å få inn utenlandske strategiske partnere på eiersiden i de fire-fem største statseide bankene. For intern opplæring. Der formålet er et bankhåndverk av bedre kvalitet.

Også i produksjon av biler og fly trekker Kina kraftig på utenlandsk kompetanse. Stadig blir datoen for når Kina lager fly i konkurranse med Airbus og Boeing skjøvet frem i tid. Prognosen nå er at rundt 2020 vil Kina selv kunne produsere flymaskiner i Boeings 737-klasse.

I 2006 ble det solgt 7,2 millioner biler og små lastebiler i Kina. I samarbeid med Shanghai Automotiv (SAIC) selger General Motors (GM) flere biler av modellen Buick i Kina enn i USA. Men når nå SAIC trår til med konkurrerende modell i egen regi,

hvordan vil da salget gå? I april 2007 introduserte en annen kinesiske bilfabrikken, Brilliance, sin B6S – en sedan i mellomklassen – på det tyske marked. Med italiensk design. En tredje produsent – Nanjing Automobile – har tatt over MG og startet produksjon, i Longbridge i England, av denne populære og typisk britiske sportsbilen. Denne strategien – å kjøpe opp et kjent merke som kanskje har komme i et økonomisk utføre, for deretter å legge inn krefter og penger for å få produksjon og omsetning opp – er mange kinesiske selskaper opptatt av. Mangelen i form av ”brands”, dvs. verdenskjente merkevarer, kan man således hurtig bøte på. Det mest kjente eksempel er Lenovos oppkjøp av IBMs PC-divisjon for et par år siden.

Nylig besluttet Intel å etablere fabrikk for produksjon av høyteknologiske chips i Dalian i Kina. Gunstig finansiering, utvidet skattefritak og billig land forventes å gi god avkastning på investert kapital. Her gjelder imidlertid begrensninger fra de amerikanske myndighetenes side. Bredden på kretsen kan ikke være mindre enn 90 nanometer (nm). Dagens mest avanserte chip er nede på 65 nm. Men Intel vil presse på for størst mulig frihet hva gjelder teknologi, i håp om at selskapet også kan få anledning til å produsere avanserte mikroprosessorer i Kina.

Gir amerikanerne fienden kuler? Noen mener det. Når de ved sine egne bedrifters tørst etter profitt gjør det lettere for Kina å ta igjen det teknologisk forspranget Amerika har på ulike områder.

3.3. Kina, India og Russland på kjøpetrakt

Kina, India og Russland vil i årene fremover bli langt mer aggressive som *kjøpere* av utenlandske selskaper. Det er slutt på den tiden da trafikken bare gikk én vei – selskaper i rike land som kjøper opp foretak i fattige. De fattige har også penger. Kinas valutareserver er på over 1200 milliarder dollar. Og Russlands er store og voksende, pga. høye energipriser. India har allerede selskaper av internasjonal klasse. Som Mittal Steel som i 2006 kjøpte det luxemburg-baserte foretaket Arcelor for 36,5 milliarder dollar. Året etter tok Tata Steel – også det indisk – over britisk-nederlandske Corus for 13,4 milliarder dollar.

Hva om et kinesisk eller koreansk skipsfart vil overta skisbyggingen i Ulsteinvik? Og hva med Kvaerner? Har ikke russere vært utidig interessert i å overta denne bedriften som nå blir sett på som et norsk flaggskip? Men kjenn litt etter. Om vi ønsker Russland inn i folden som et ansvarlig demokrati, vil ikke da utviklingen av en stabil og diversifisert russisk økonomi, solid integrert internasjonalt, kunne bidra i en slik retning?

Victor Mallet i Financial Times fanger det hele elegant opp:

”There was a time when westerners assumed the Indians and Chinese in the head office were either accountant or computer experts. Nowadays they are just as likely to be the boss – and more likely than ever to call you from abroad in the middle of the night.”

4. To sterke drivere

Etter denne temmelig tradisjonelle oppbygning av artikkelen ser jeg nærmere på to forhold: Migrasjon og befolkningsutvikling. Og global oppvarming

4.1 Migrasjon og befolkningsvekst

I det lange løp er befolkningsutviklingen en sterk kraft. På dette punktet ligger Japan og Europa dårlig an. Russland verst. Med synkende befolkning og inntil nylig synkende forventet levealder. Men også italienere, franskmenn, tyskere og andre må påregne at det blir stadig færre av dem.

Dessuten endres jo befolkningspyramiden seg kraftig. Det blir stadig flere eldre og enda flere pensjonister. Noe av det "rareste" som skjer er at vi er friskere enn før, lever lenger, men slutter å jobbe tidligere. I Frankrike har levealderen for menn siden 1960 steget med 8 år. I samme periode har pensjonsalderen falt med 7 år. Femten år mer med gratis lunsj! Går det an det a? Her har Monsieur Sarkozy en – mildt sagt – stor utfordring! Av hans slagord: "Ny fokus på arbeid, på autoritet, på nasjonen, på respekt og på meritokrati" følger; stå i jobb så lenge helsa holder. Her er forresten en gjensidighet, tror jeg. Om du holder deg i jobb og vigør, holder du også bedre på helsa. Både den mentale og den fysiske.

Åpenbart må det kraftfulle omlegninger til av incentiver som trekker i retning av at "pensjonistbestanden" blir mindre, samtidig som folk stadig lever lenger. Pensjonsforlik i Norge er et forsiktig skritt i riktig retning. Men her kan gjøres mer. Som f. eks. å la folk over 65 år slippe skatt. Samtidig som den inntekten de har utover fylte 65 år ikke gir grunnlag for pensjon. "Show me the money", som det heter. Og nettopp det vil skje ved et slikt opplegg. I tillegg må det legges til rette for mer fleksible ordninger i arbeidslivet for de eldre.

USA er bedre forspent på befolkningssiden. Her er flere innvandrere som får flere barn. Videre har fødselsraten for amerikanere holdt seg godt oppe. I en fremskrivninger opererer man med 500 millioner amerikanere i 2050, mot 300 millioner nå (og omlag 100 millioner ved inngangen til det 20. århundre). I Kina roer det seg på rundt 1.6 milliarder mennesker, opp fra dagens 1.3 milliarder. Om ikke så altfor lenge er det flere mennesker i India enn i Kina.

Folk er også på vandring. Innen land. Og mellom land. Hvilke kvalifikasjoner innvandrere har er ikke uinteressant for mottakerlandet. Her har USA en stor fordel. Med verdens beste universiteter har Amerika lykkes godt med å støvsuge resten av verden for de mest talentfulle studentene. Ikke nok med at de utdannes i USA – mange av dem blir også værende der. Halvparten av folk på 45 år eller mindre med doktorgrad i Amerika er født i utlandet. Etter terrorangrepet i september 2001 strammet man kraftig inn på regelverket

for innvandring. Det er nå løst opp. Og antall utenlandske studenter i USA er igjen på vei opp.

"Money talks. Og vi har pengene", avsluttet finansminister Kristin Halvorsen et intervju i Dagens Næringsliv den 2. februar 2007 med. Men vi har også de gamle. Mens arbeidskraften er i andre land. I løpet av et tiår eller to kan bruken av utenlandsk arbeidskraft i Norge være langt mer utbredt enn i dag. Utviklingsminister Erik Solheim, selv om han fikk mye kjeft for det, er inne på noe når han ymter frempå med at vi bør vurdere å utdanne sykepleiere i Malawi som for en tidsbegrenset periode kan arbeide i Norge. "Men Malawi trenger sykepleierne selv!" Klart det. Men er det noe de trenger *mer*? Som pengene de får ved å jobbe i Norge kan brukes til? Utfordringen ligger i å lage en ryddig vinn-vinn- situasjon. Her er noen elementer: Tidsbegrenset opphold i Norge. Holde tilbake noe inntekt som de har med hjem. Privat formidling ved godkjente byråer. Staten betaler. Vi vil også kunne få sykehus nær flyplasser i India som opererer oss. Det analytiske poenget er greit: Mange flere tjenester blir handelsvarer over landegrensene. Globaliseringen blir ikke begrenset til det som kan sendes med skip eller gå over nettet.

I et langsiktig perspektiv kan det være grunnlag for bekymring over befolkningsutviklingen i Europa. I år 1900 bodde vel en femtepart av menneskene på jorden i vår verdensdel. Nå er færre enn én av åtte hjemmehørende i Europa. Om man legger til grunn professor Samuel P. Huntingtons etter hvert velkjente – men også omstridte – synspunkter fra boken *The Clash of Civilizations*, vil fremtidens konfliktlinje gå vel så mye mellom sivilisasjoner som mellom nasjonalstater. Huntington spår at både USA og Europa vil bli delte samfunn ("cleft societies") i det immigranter med muslimsk og søramerikansk bakgrunn, henholdsvis, ikke vil bli integrert i de landene de slår seg ned i. Dette skaper frykt og uro.

"Westerners increasingly fear 'that they are now being invaded not by armies and tanks but by migrants who speak other languages, worship other gods, belong to other cultures, and, they fear, will take their jobs, occupy their land, live of the welfare system, and threaten their way of life.'"⁶

Hva gjelder utnyttelse av velferdssystemet er en nyere undersøkelse i Norge trist lesning. "...innvandrere fra ikke-vestlig land har langt høyere sannsynlighet for å bli avhengig av trygdeytelser tidlig i livet enn dem som er født i Norge", skriver Knut Røed i en god oversiktsartikkel.⁷ Dette gjelder også folk som kom til Norge nettopp for å arbeide.

Hvordan skal Vesten generelt og Norge spesielt møte de utfordringer innvandringen skaper? En ting synes klart. Det må skapes rom for en fornuftig debatt om spørsmålet. En viktig del av denne debatten må være hvem innvandringen skal være til fordel for. Med eldrebølgen Norge nå står overfor kan en mer pragmatisk holdning til innvandring bred seg. Hva som er godt for oss som allerede bor i dette velsignede landet kan få økt betydning.

⁶ Sitatet er fra side 199 i Huntingtons bok. Som selv siterer fra en bok av Myron Weiner, *Global Migration Crisis*, fra 1995.

⁷ Denne artikkelen, "Hele folket i arbeid?", finner du i *Økonomisk Forum* nr.3, 2007.

----- BOKS STARTER -----

BOKS: FOTBALLSPILLERE MED PANNEBÅND

”Høy pannebåndfaktor” snakker Ingebrigt Steen Jensen om. Fotballspillere fra Oslo vest er for slappe i fisken. For lite sultne. For bedagelige. Derfor må Stabæk og andre klubber hente inn spillere utenfra. Unger i dag er i dårligere form enn unger for noen år tilbake. Feitere. Slappere. Gjør dataspill og engstelse for å fryse på beina oss til noen pyser? Som i det lange løp vil tape i konkurransen med andre folk og kulturer? På mer generell basis, er vår kultur nå blitt så fokusert på ”instant gratification” at vi ikke makter å holde ut en kort stund for i neste omgang å ha en klar gevinst? Dataspill, aldri å skulle kjede seg, fravær av pugging synes våre barn å vokse opp med. Samt småspising til alle døgnets tider. Det siste gjelder oss voksne også. Tenk bare på alle konferansene og alle seminarer som alle hotellene lever så godt. Hvor kjeks og nøtter, kaker og kaffe står klart hele tiden. Ispedd et fruktfat, for syns skyld. Hva er prisen for dette? Fedme og dårlig helse. Samt at middagen, fordi vi setter oss halvmette til bords, ikke blir den festen det står i programmet. Kan Huntingtons *The Clash of Civilizations* også ha med noe så banalt å gjøre som manglende trening i å fryse på beina og å kjede seg, samt for mye sukker og for lite mosjon?

----- BOKS SLUTT -----

4.2 Global oppvarming

Alle snakker om det. Og noen gjør noe med det også. Reduserer klimagassutslippene. Utfordringen er grei: Hvordan se til at verden etter hvert kommer ned på samlet utslipp av klimagasser som denne vår klode tåler?

Trolig vil miljøkonsekvensene av global oppvarming ramme deler av Asia og Afrika sør for Sahara sterkest. Mennesker som i utgangspunktet lever meget fattigslig, vil få det enda verre. Konsekvensene kan bli økt migrasjon, og forsterket kamp om ressursene. Politisk uro som slår over i militære konfrontasjoner, kan ikke utelukkes. Om det å unngå global oppvarming gjør at man kan unngå lokale kriger, som USA ofte blir blandet inn i, blir utslipp av CO₂-gasser et anliggende for amerikanske generaler – og ikke bare for amerikanske miljøvernforkjempere.

De fleste av disse virkningene – og hvor de sterkest vil gjøre seg gjeldende – har vi ikke sikker kunnskap om. Men at menneskeskapte endringer er på gang, er de fleste nå enige om. Både eksperter, politikere og folk flest.

Forurensning ved klimagasser er et *globalt* problem. Det nytter ikke utelukkende med en *nasjonal* politikk på feltet. Hva gjør så *verden*?

Det man til nå har fått til er Kyotoprotokollen som trådte i kraft i 2005, etter at Russland, etter påtrykk fra EU, ratifiserte denne avtalen. Kyoto gjelder ut 2012. De undertegnende landene har forpliktet seg til innen den tid å ha redusert samlet utslipp av klimagasser til fem prosent under nivået de hadde i 1990. U-land er unntatt. Så selv om Kina er blant de vel 160 landene som har underskrevet Kyoto, og selv om Kina i inneværende år ligger an til å slippe ut mer klimagasser enn USA og således toppe listen, har ikke Midtens Rike noe krav på seg, via Kyoto, om reduserte utslipp – eller kanskje mer realistisk – redusert vekst i utslipp.

Flere store land – blant dem USA – har unnlatt å ratifisere Kyotoprotokollen. Imidlertid har California, under sin republikanske guvernør Arnold Schwarzenegger, bestemt at CO₂-utslippene i denne amerikanske delstaten skal reduseres slik reglene i Kyoto tilsier. At det nyetablerte norske solenergiselskapet REC har gått som en kule på børsen, har sammenheng med en ambisiøs miljøpolitikk i solrike California.

På bakgrunn av Kyotoprotokollen er det etablert opplegg for salg av klimakvoter. Clean Development Mechanism (CDM) kalles dette systemet. Om du installerer renselanlegg i et kullkraftverk i et u-land og dermed tar ned verdens CO₂-utslipp, kan du slippe å rense selv. I teorien en kostnadseffektiv måte å redusere globale utslipp av klimagasser på. Men særdeles vanskelig å få til å fungere i praksis. Systemet er ikke enkelt å etterprøve. Installering av renselanlegg er en ting. Bruken er noe annet. Eller som Ruth G. Bell sier: "... even plants (in China) equipped with superior pollution equipment do not run those controls when doing so proves inconvenient".⁸ I tillegg inviterer slik hestehandel til korrupsjon i stor stil.

I januar 2005 ble det etablert et system for omsetning av CO₂-kvoter inne EU. Den enkelt bedrift *fikk* tildelt kvoter basert på tidligere utslipp. I forkant av slik tildeling fristes bedriftene til å *øke* sine utslipp, for således å få tilgang på størst mulige kvoter. Snarere enn gratis utdeling skulle slike kvoter vært auksjonert bort. Da ville bedrifter for hvilke det er rimeligere å innstallere renselanlegg, gjort det. Klimakvotene ville blitt kjøpt av bedrifter der kostnadene ved rensing overstiger prisen på utslippskvoter. Det er god samfunnsøkonomi. I tillegg ville staten fått inntektene fra kvotehandelen – og ikke bedrifter som har en forhistorie som grove miljøsyndere.

Om man skal komme noen vei med klimagassproblemet, tror jeg det administrativt enkle systemet med avgift på CO₂-utslipp må settes i verk, på global basis.⁹ I tillegg til å være administrativt enkelt er avgifter også økonomisk effektivt. Den enkelte aktør står fritt til å redusere utslippene og således betale mindre i avgift. Incentivene for å utvikle og å ta i bruk ny teknologi kommer på plass.

⁸ "What to Do About Climate Change" av Ruth Greenspan Bell i *Foreign Affairs*, May/June 2006, s. 109.

⁹ *Financial Times* er på linje med meg her. Eller kanskje er det motsatt? Den 26. april 2007 stod følgende å lese i denne avisen: "... carbon markets leave much room for unverifiable manipulation. Taxes are better..."

En annen fordel med avgift på utslipp av klimagasser, fremfor omsetning av kvoter, er større stabilitet i rammebetingelser. Kvoteprisene – har vi allerede erfart – svinger kraftig. Og med et imperfekt marked er prisene langt fra sammenfallende over de ulike selgere. En avgift som holdes konstant, er det lettere for næringslivet å forholde seg til.

Ettersom lageret av CO₂-gasser i atmosfæren i all hovedsak skyldes økonomisk virksomhet i de rike land i verden, er det ikke annet enn rett og rimelig at de samlede inntektene som globale CO₂-avgifter ville bringe inn, i hovedsak kommer u-landene til gode.

I miljøpolitikken, kanskje mer enn på de fleste andre politikkområdene, gjelder det å gå klar av nordmenns ulykksalige evne til å blande sammen politikk og moral på måter som ikke tjener saken. Utfordringen er å etablere rammebetingelser under hvilke folk fritt kan velge hva de vil gjøre samtidig som hensynet til klima blir godt ivaretatt. Et system for globale avgifter på utslipp av klimagasser kan synes å være den beste og mest robuste løsningen. Der de inntektene disse avgiftene bringer i stor grad kommer fattige mennesker i fattige land til gode.

Nydalen
29. mai 2007
arne jon isachsen